

Milan Balabán:

PROČ JE STAROZÁKONNÍ BŮH KRUTÝ? A JAKÝ JE NOVOZÁKONNÍ BŮH?

0 Orientační poznámky

Otázka, zda je Bůh krutý, je „krutá“. Ale u Starého zákona bychom na to měli být připraveni. Vztah mezi oběma „zákony“ (správněji: smlouvami) nebyl nikdy dojasněn.

U církevních otců se rozprádala **alegorická** metoda: Starozákonní (hebrejská) Bible nemá vlastně svůj vlastní obsah, svatí pisatele fungují jako pasivní nástroje Boží zvěstné vůle, ohlašovali pod záminkou jakýchsi dobových zpráv to nadčasové, naddějinné, nebo **nadčasované** - vztahující se ve skutečnosti k pozemskému pobytu Ježíše jako Božího syna. Ale už před teologickou tvorbou otců ukazuje sám Nový zákon k novozákonní zacílenosti starozákonních svědectví. Vděčným tématem v podstatě alegorického (nebo alegoricko-typologického) výkladu je Žalm 110 citovaný v Sk 2,33-35 jako předpověď o Božím synovství Ježíšově. Jsou i jiné cesty, jak se vyrovnat s krutostí Starého zákona:

1. Pochopit Starý zákon jako **předstupeň** – nižší stupeň Nového zákona; to, co bylo ve Starém zákoně možné a ospravedlnitelné, v Novém zákoně už možné není. 2. Vysvětlit krutosti Starého zákona **kulticky**, šlo o obřady nebo věštné praktiky.

3. Krvavé popisy některých částí Bible nemají být chápány v té krvavé doslovnosti; je to **dobový zvěstně-literární způsob**, jak vytrvat v duchovním zápase víry. 4. Dějiny Izraele zaznamenané ve Starém zákoně neodpovídají skutečné historii, je to **zvěstně národní fikce** (viz: svatá Písma ve světle archeologie, Izrael Finkelstein + Neil Asher Silberman: *Svatá Písma Izraele ve světle moderní archeologie*, Vyšehrad 2007.) Ostatně: Jaký je Bůh nevíme, jsme „vydání všanc“ dobovým svědkům, kteří skoro nezbytně (myticky i jinak) přibarvovali a emotivně deformovali Boží obraz – například jako krutého (nelítostného) válečníka; bibličtí svědkové či spíše celé tradice a tradiční trendy mají své vnější (žitá doba) i vnitřní (mytická nebo polomytická) psychologie. Existují určité stupně poznání, a ty nelze přeskakovat (srov. Žd 1,1: „mnohokrát a mnohými způsoby mluvíval k Bůh k otcům...“, *polymerós kai polytropós - pe'ámím rabbím úbefáním šoním*). Pro celkové (možná univerzální) hledisko starozákonního kánonu platí dvojí suverénní slovo: 1. „Smiluji se však, nad kým se smiluji, a sluji se nad kým se slituji“ (Ex 33,19), 2. „Stíhám vinu otců na synech do třetího i čtvrtého pokolení,...ale prokazují milosrdenství tisícům pokolení...“ (Ex 20,5n).

Bůh je mnohem milosrdnější než spravedlivý. Tato asymetrie je stěžejní. **Jednoznačné prohlášení, že Bůh je láska (a nic než láska) ve Starém zákoně (pravděpodobně) nenajdeme.**

1. Mezi Markiónem a Bonhoefferem

Velmi stručně a nahrubo můžeme načrtnout vztah křesťanů ke Starému zákonu jako celku problematikou vyznačenou vytčenými jmény.

Markión, člen římského sboru, rejdař ze Synope v Pontu, žák Polykarpův, byl vyloučen r.144 z římského sboru. Chtěl vštípit církvi vědomí naprosté **neporovnatelnosti** Kristova poselství se starozákonním pojetím Boha i člověka. To vyložil knize Protiklady (Antittheses). Z Pavla vybral Markión deset epištol, které očistil od židovských vlivů. K tomu přidal Lukáše. Tak vznikl Markiónův Nový zákon. Římský presbyter vybídl církev, aby „v sebeobraně uspíšila svod své novozákonní sbírky“, tak o tom svědčí už Eirénaios. Touto

nadmíru významnou postavou se zabýval proslulý historik a systematik A.Harnack: *Marcion: Das Evangelium vom fremden Gott*“ (1921,1924). Harnack tvrdí, že Markión nepatří mezi gnostiky. „Byl cele zaujat **novostí křesťanské zvěsti** v protikladu ke Starému zákonu“ (podrthuji –mb). Bůh je člověku naprostým cizincem, ale ve své lásce se přiblížil ke člověku v Kristu. Ale v tomto pokusu, možná oprávněném, byl „Markión poplatný obecné helenistické i gnostické náladě (tak i Nygren *Agape und Eros II*,1938 a podobně i někteří jiní). Markión. nehájil ani dogma o stvoření světa dobrým Bohem a Otcem Ježíše Krista, ani dogma o jeho reálném vttělení (Ježíš měl tělo ve svém lidství jen zdánlivě), ani dogma o vzkříšení těla. Zbavil církevní kerygma vši **eschatologie**. Spasení je vyhrazeno **pouze duši**. Jde o helénistické apriorní. pohrdání tělem. Text Písma však nealegorizuje. Drží se slovního smyslu, proto škrtá a emenduje. V očích Markiónových obstál především Pavel, jeho listy, a Lukáš. Markión tím paradoxně přispěl ke kanonizaci novozákonních spisů. Podle Markióna nutno počítat se dvěma B(b)ohy. Ve Starém zákoně je to ovšem jen **demiurg** čili stvořitel v obecném smyslu, V Novém zákoně je **Bůh zjevený v Kristu**. Starozákonní Bůh („Bůh“) vyžaduje „oko za oko“, novozákonní Bůh vede Ježíše k paradoxní praxi „Udeří-li tě kdo do tváře, nastav mu i druhou“ (Mt 5,39). Markiónovo učení bylo velmi nebezpečné. Tertullianus z Kartága věnoval pět plamenných spisů k zamítnutí jeho učení.

Obrovským dějinným obloukem zamíříme k protestantskému mysliteli a martyrovi **Dietrichovi Bonhoefferovi**. Bonhoeffer ukazuje, že **Nový zákon nelze číst teologicky a duchovně beztrestně bez Starého zákona**. Známe jeho knihu *Na cestě k svobodě* (Vyšehrad 1991). Zde čteme:“Není to radikální chyba, je-li Kristus odtržen od Starého zákona a interpretován ve smyslu vykupitelských mýtů?“ (s.238). Nebo: „Stále více si uvědomuji, jak starozákonně myslím a cítím...Jen ten, kdo ví, že Boží jméno nelze vyslovit, smí vyslovit jméno Ježíš Kristus; jen ten, kdo miluje život a zemi tak, jak by s ní všechno skončilo a ztrácelo smysl, může věřit ve vzkříšení mrtvých a nový svět; jen ten, kdo se podřídí Božímu zákonu, může pak také mluvit o milosti; a jen uznává-li Boží hněv a pomstu nad jeho nepřáteli jako platné skutečnosti, může proniknout k jeho srdci něco z odpuštění a lásky k nepřátelům. Kdo chce příliš rychle a bezprostředně žít a smýšlet novozákonně, není podle mne žádný křesťan...“ (s.149)

Podobně řada jiných myslitelů, například nizozemští teologové, naposled Karel A.Deurloo, *Exodus a exil* (Eman 2007) a K.H.Miskotte, *Biblická abeceda* (Eman 1996). Deurloo poukazuje např. na to, jak dalekosáhlý význam má Matoušovo slovo, že Ježíš je „syn Davidův, syn Abrahamův“ (Mt 1,1), které tím vytváří „kontext mesiášského království“ (*Exodus*, str. 14). Jednota Starého a Nového zákona je v české duchovní oblasti zjišťována a zajišťována už od Matěje z Janova. Přesto tu je „ve vzduchu“ pocit (spíš než jistota), že v budově Starého zákona něco skřípe. Mnoho studií bylo věnováno **motivů pomsty**, např. v některých Žalmech a u některých proroků (např. Nahum); to však nemůže novozákonní křesťan sdílet.. Naproti tomu někteří vykladači dospěli k tomu, že pomsta a jiné ošklivé emoce v SZ jsou něco jiného, než máme na mysli my jakožto moderní lidé.

2. Příklady krutostí (jakoby) inspirovaných starozákonním Bohem

2a. *Narízené krutosti při bojích Izraelců s nepřáteli*

Říci, že Bůh je krutý, není správné, nenadbíhejme Markiónovi. Ale tak, jak ho popisují starozákonní svědkové se krutým jeví. Jsou zde souvislosti: orientální myšlení, metaforická optika, kultické násilnosti, syté národní nebo kmenová zbarvení. JHVH hřímá ze Sínaje (Ex 19, 16nn); působí, jako když blesk zasáhne strom, čím mocenštěji je božstvo vybaveno, tím je božštější. Hospodin je vykreslován jako Marduk, jenže je ještě mardučtější než Marduk. Musí být ještě válečnicktější než jiní váleční bohové, je to ostatně „Hospodin zástupů“ (*Jhvh*

cebáót), zprvu vojenských (Jhvh táhl, stojí neviditelně na Schráně, před izraelskými voji); později to byli andělé, nebo nebeské jevy (L 2,13). V knize Jozue čteme o vyhlazovacích zásazích proti nepřítelům. Podle Joz 10,40-43 „*vybil Jozue celou zemi (vajakké Jehóšua' et-kol-há'árec)...Nikoho nenechal vyváznout, vše, co dýchalo, vyhubil jako klaté (ve'ét kol-ha-nešámá heherím ka'šer civívá jhvh 'elohé jisrá'él)*.“ A Mojžíš ještě přitvrdil.. Například v oddílu „pomsta nad Midjánci“ (Nu 31): Izraelci na příkaz Mojžíšův do boje proti Midjánským:...“ *pobili všechny muže*“, zabili midjánské krále a Bileáma. Ale midjánské ženy, děti a stáda etc pouze uloupili. Později, když se válečníci objevili před Mojžíšem a Eleazarem, rozzuřený Mojžíš řval: „*Což jste nechali na živu všechny ženy*“, vždyť právě ony mohou za někdejší strašnou pohromu. Proto nařízeno zabít „*z dětí všechny mužského pohlaví*“ a každou ženu, která poznala muže, všechny děti ženského pohlaví, jen ženy panny ponechat (Nu 34,15-18). To bylo ovšem dílo Boží: Neboť Hospodin, Bůh Izraele, bojoval za Izraele (*kí jhvh elohé jisráél nikchám lejisráél*) Po přitažení k městu zazněla nabídka míru, když se na ni přistoupí, podrobit obyvatele nuceným pracím, když to pohanské město odmítne, tož pobít všechny muže, včetně dětí, zatímco „*ženy a dobytek si však vítězové ponechají jako lup*.“ (20,14) Ale bylo tu sedm národů (Chetejci, Emorejci a další), které měly být **vyhubeny totálně**: „*zničíš je jako klaté*“..., „*aby vás neučili jednat podle...svých ohavností*“ (20,17n) To byla, jak to formuluje Martin Prudký (Zvláštní lid Páně, Brno 2000) „škodná v revíru“. Tuto lišku zabít, žádné Boží slitování, střeva ven!

A jsou tu místa zpravující o **Hospodinově a zároveň izraelské pomstě** (například v Žalmech): „*Blaze tomu, kdo tvá nemluvnata (et-olálajich) uchopí a roztříští o skálu*“ (Ž 137, 9 – vyznění žalmu).

Děsivé jsou některé **exodické příběhy**. Mojžíš v Egyptě ohlašuje: „*Holí, kterou mám v ruce, teď udeřím do vody v Nilu, a ta se promění v krev. Ryby, které jsou v Nilu leknou a Nil bude páchnout. Marně budou Egyptané usilovat, aby se mohli napít z Nilu* (Ex 7,17).

Podle Nu 25,6 probodl Pinchas jednoho Izraelce a Midjáнку, když spolu souložili v ženské části stanu, to byl výraz toho, že se Izrael „spřáhl s Baal-peórem“ a Hospodin se velmi rozhněval.

K tomu přistupují **historie a historky ze starých časů**. S jistým uspokojením se mluví o probodnutí moabského krále Eglóna (Sd 3,12n: „*V tom Ehúd vytrhl levici od pravého boku a vrazil mu ji břicha*.“ Krutost byla, zdá se, z kultických důvodů nutná. Saul chytil amáleckého krále Agaga, ale nerozsekal ho jako klatého, a tím prudce chybil (1 S 15). Toto nezabítí avizovalo Saulův konec.

Krutostí zavání **podivný izraelský ordál**. Je to „řád pro osvědčení neviný“, Boží soud nad ženou nařčenou z nevěry, jež však není vnějšně prokazatelná. Žena přivedena do místní svatyně, postavena „před Hospodina“ (*lifné Jhvh*), tj. před Schránu úmluvy, pije „svatou vodu“ (*majim qedošim*), ; jestliže se ženě břicho nenaduje, je čistá a bude mít potomky; je-li žena vinna, břicho se naduje a klín potratí. Hetité a Babyloňané prováděli takový test vodou. Izraelský zákon omezuje tento způsob na jediný případ a přetváří starou praktiku „jahvistickým rituálem“.

Děsí někdy i celkový, hodně rudý kreví, **portrét soudícího Hospodina**. U proroka Nahuma je Hospodin líčen jako velmi našťvaný válečník, který si vyřizuje účty s okolními národy a jejich králi nebo božstvy, krev teče a cáká (Na 3,1) Také podle Třetího Izajáše je rozhněvaný Hospodin podoben vinaři, který šlape v lisu hrozny: „*Proč je tvůj úbor krvavě zbarven a tvé roucho jak toho, jenž v lisu šlape?*“ (Iz 63,2).

Hrůzu a děs vyvolává zvěstný report o **potopě** (Gn 6n). Ještě před potopou je tu jakési **radikální znechucení Hospodinovo**, neboť se rozmnožila zlovůle lidí (*kí rabbá rá'at há'ádám bá'árec* – Gn 6,5). Hospodin dokonce lituje, že člověka stvořil (dosl.: udělal- *'ásá* – Gn 6,6). Hospodin se „trápil ve svém srdci“ (*vajjit'accéb 'el-libbó-* Gn 6,6). „*Člověka, kterého jsem stvořil, smetu z povrchu země*“, užito vb. *m-ch-h* = setřít, smazat, utřít. Jako

když se něco smaže z tabule, jako když se hadrem smyje špína. Hospodin přiznává: Byl to můj omyl, pryč s lidmi, ale i s podlidskými tvory. Každá ještěrka to zaplatí životem, každý vrabec. Zkolabované a zmutované stvoření bylo tak daleko ve své hříšné zlobě, že už nebylo možné do ni smysluplně vstoupit. Rakovinné zbujení, chemoterapie (Slovem) už neměla smysl. Zachován jen Noach, jeho rodiny a vzorky zvířat. Jinak :smrt. Konec experimentu s člověkem. Tady bychom mohli mluvit o **krutém Bohu**.

3. Možné interpretace krvavých biblických míst

3a. alegorie a typologie

V 1. Listu Petrově 3.kapitole je děšivá záležitost potopy aplikována na křest: „*To je předobraz (antitypos, hebr. 'ót = znamení) křtu který nyní zachraňuje vás. Nejde v něm zajisté o odstranění tělesné špíny...*“ Bůh při potopě nikoho neušetřil. „*Ani starý svět neušetřil, nýbrž zachoval jen Noéma...*“ (2 Pt 2,5). Křest je východisko z nejzazší krize (utopení). Stará historie je jakýmsi návodem (či výstrahou), jak uniknout „Božímu utopení“ (můj výraz – mb). Jako jakási pedagogicko-napomínací položka vyznívá noachovská historie v Listu Židům (Žd 11, 7). Jestli jaký boj, tož duchovní. Návod najdeme v Listu Efezským: „*Nevedeme svůj boj proti lidským nepřátelům, ale proti mocnostem, silám a všemu, co ovládá tento svět tmy...*“ (Ef 6,12). Když meč, tož „meč Ducha, jímž je slovo Boží“ (Ef 6,17) Alegorického nebo typologického výkladu používali církevní otcové a řada jiných interpretů až do současnosti. Kraličtí mluvili o „figurném“ významu některých starozákonních textů.

3b. kultická interpretace

Mnohé se vysvětlí, pochopíme-li některé texty jako složky starých kultů a rituů.

3bA: Eglón, moábský král byl probodnut levorukým soudcem Ehúdem: „*V tom Ehúd vytrhl levicí od pravého boku dýku a vrazil mu ji do břicha*“ (Sd 3,21). Daněk poukázal na to, že Eglón nebyl člověk, nýbrž (posvátné) zvíře (*egel* = býk, *eglón* = býček). Izraelský soudce odstranil razantně (zvířecí) symbol moábské moci.

3bB: V Ž 137 sedí dosti hrůzostrašně: „*Blaze tomu, kdo tvá nemluvnata uchopí a roztříští o skálu*“ (137,9). Jediný hlas pomsty v Žalmech? Kraličtí přiznávají v nadpisku k poznámkám k Ž 137, že tu je „modlitba za pomstu nad nepřátely“, skandální verš však nekomentují. Jeruzalémská Bible: nekomentuje. Hans-Joachim Kraus (*Psalmen II*, 2.ed. Neukirchen 1961,s.907) tu vidí „ironické přání“, specifickou izraelskou nenávist nepopírá, neplatí to však obecně; musíme také počítat s drsnými metodami antických válek. Bičovci (SZ 9 – *Žalmy*, s.509) popírají, že by šlo o projev „ukrutné židovské pomstychtivosti“, nýbrž o „zásadu odvety“, kterou žalmista přivolává na Babylon. „*Žádná zpupnost nezůstane nepotrestána*“. Daňkovi, Bičovci a Hellerovci tíhli k výkladu, že „nemluvnata“ (137,9) jsou vlastně bambina – modličky. To se mi zdá násilné. Ta Boží a izraelská pomsta v Žalmech vane, a je to spíše varování.

3bC: Krví zaplavený Nil v knize Exodus nemusí být chápán katastroficky s nelidskými důsledky. Daňkovi, Bičovci a Hellerovci si vědí rady. Nejde o přírodní katastrofu, nýbrž o **úkaz v játrech obětovaného zvířete**. Bič ve *Stopách po droboopravectví v Jisráeli* (výtah z disertační práce z r.1936) následuje profesora Daňka (*Vybrané studie*, Praha 1947) a chce vysvětlit některé biblické zázraky „z obyčejů kultických“. Daněk láká ke kultickému

pochopení: „Představte si, že Moše...věští Égyptské rány – z jater. Jejich partie značí Nil, ukazuje krev. Zlé znamení...“ (Daněk: *Vybrané studie*, s. 38)

3bD: Pád jerišských hradeb (Joz 6). Jericho v Bibli udávané době už neexistovalo, jde spíše o **obcházení klatého místa**, což je symbolické a zobecnitelné. Tak v podstatě Daněk, Bič, Heller, Prudký, Balabán. **Pád hradeb má symbolický význam**. Po jejich pádu k žádnému vraždění nedošlo.
Satis.

3c.odsunutí, založení do archívu

3cA: Ordály se ve Starém zákoně se postupně vytratily, byla snaha je „jahvizovat“, jeden ordál se uchoval. Nahlížíme do **minulosti starého Izraele**. Ani to není neúčinné. Ale jinak odkládáme stranou.

4. Bůh není krutý, nýbrž spravedlivý a milosrdný

Daňkovi, bičovci a hellerovci, ne prudcí a čapci, mají za to, že Eglón je býček (*egel* = býk)
Uplatňovaly se výklady **kultické**. Daněk navrhoval kultické řešení: jeho žáci vidí v „nemluvnatech“ Ž 137,9 bambina, modličky. To je zřejmě vytrženo z dějinného kontextu. Často se volí „střední cesta“, jež ovšem nemusí být zlatá. (Viz SZ 9 – *Žalmy*, Kalich 1982, s. 509: „Žalmista svolává *trest na Babylón* nejen za příkoří učiněná Božím lidu, ale také pro velikášství, kterým se bouří proti Hospodinu...Není to projev „ukrutné židovské pomstychtivosti“, nýbrž výraz pro Boží soud...“ Spravedlivý soud nad dějinnými zločiny Babylonu, zvl. proti Izraeli. Přání nevychází ze srdcí postižených Izraelců, je to Hospodinův úrdek. Vykladači přehlížejí, že Bůh žalmisty fyzické ničitele Izraele **blahoslaví** (stejně jako Ježíš blahoslaví tiché, trpící...Mt 5nn). Přehlíží se dějinná strategie Hospodinova, jejichž cílem bylo, aby jedni pohané likvidovali jiné pohany.
Měli bychom mít na zřeteli, že pojem-nepojem (pojem ve vlastním smyslu je vynález řecké filosofie) ELOHÍM může označovat jakékoliv božstvo (Božstvo). JHVH – Adonáj – Pán vyznačuje Boha Izraele jakožto vyvoleného národa (nebo spíš: lidu). Generální portrét **tohoto** Boha kreslí starozákonní svědek v knize Exodus (Ex 3), je to Bůh, který se stává (*Ehje ašer ehje*) – totiž **radikální pomocí v lidské radikální nouzi**. Platí ovšem „*Smiluji se však, nad kým se smiluji, a slituji se nad kým se slituji*“ (*vechannotí et-ašer 'áchon v:richamtí et-ašer 'archém*) – Ex 33,19. Ještě platnější je ovšem „*Stíhám vinu otců na synech do třetího i čtvrtého pokolení, ...ale prokazují milosrdenství tisícům pokolení těch, kteří mne milují...*“ (Ex 20,5n). Spravedlnost, zajisté. Ale milosrdenství se tyčí nad spravedlností. Boží spravedlnost nemusíme chápat, ale můžeme (smíme) ji pochopit. Svědek Jób říká Jb 15,8: „*Vyslechl důvěrný rozhovor Boží, že strhuješ na sebe moudrost?*“ Pavel mluví o „moudrosti Boží skryté v tajemství“ (1 K 2,7: *alla lalúmen theú sofian en mystérió tén apokekrymmén*)
K pochopení (či uchopení) toho, co „je Bůh“ vedla (a vede) dlouhá cesta, na jejímž konci je jméno (nejen označení) OTEC (Dt 32,6 Iz 9,6 Mt 6,9). A pro nás je Otec vokativ : Otče náš (*Pater hémón* – hebr. 'Abínú) - Mt 6,9. **Bůh Otec je spravedlivý, nikoli krutý. Oprávněná ničivost jeho spravedlnosti je přehlasována milosrdenstvím.**